

logia kísérleti irányának főelőnye éppen abban rejlik, hogy számos egyénen végzett számos kísérlettel a pszichológiai törvények érvényességének fokát megállapítja, az egyes egyének között fennálló individuális differenciálódást kimutatja, azon konstans és variabilis tényezőket vizsgálja, melyek ezen egyéni különbségeket létrehozták, a lelki élet terén élesen elhatárolható, a különböző szellemi működésre vonatkozó tipikus eltéréseket meghatározza (pszichofizikai, képzet, gondolkozási, munka, tanulási, elfáradási stb. típusok), matematika segítségével a nyert eredményeket csoportosítja, értékeli, a törvényszerűséget kimutatja és meghatározza a személyes vagy tipikus értékek eltérését az átlagtól.

Nem lehet céлом ezen a helyen kimutatni az experimentális pszichologia eddig elért eredményeit; az már jóval több, semhogy egy előadás keretében összefoglalhatnók. Feladatommá sem tehetem a kísérleti lélektan módszereinek birálatát. Elég legyen itt csak azon idegen területeket felsorolni, hol a kísérleti lélektannak egyszerűen átvett eredményei, de főleg módszerei egész új perspektivákat adtak. Így elsősorban a *paedagogia* és *didaktikában*, miről már szó esett, azután a *gyermeklélektanban*, az *esztetikában*, *kriminalisztikában* (a tanuvallomások pszichológiája, a szuggesztív kérdések befolyása az ítéletre), az állatpszichológiában, a fiziologiában, de legfőképen a *pszichiatriában*, mely utóbbiban a pszichofizikai és pszichológiai módszerek alkalmazása rendkívül fontos eredményeket hozott létre, melyek természetesen visszahatottak a normális pszichologia fejlődésére, a pszichologia eredményei pedig diagnostikai és symptomatológiai tekintetben nem remélt mértékben termékenyítették meg a pszichopathológiát.

Evvel akartam a kísérleti lélektan szerepét és hatását röviden vázolni.

Dr. RÉVÉSZ GÉZA.

A NAGY FRANCIA FORRADALOM A KÖZÉPISKOLAI TÖRTÉNETTANÍTÁSBAN.

(Első közlemény.)

I.

A középiskolai oktatás küzködéseiből, megoldatlan nehézségeiből, reformtörekvéseiből, tudjuk, bőven kijutott a történelem tanításának is. Nehézségeinek két legfőbb forrása van. Az egyik magának a történettudománynak természetéből és jelen állásában megoldatlan problémáiból fakad. A másik abból a körülményből ered, hogy

a történelem aránylag ifjú disciplina a középiskola keretében: voltaképen csak a 19. század folyamán, jobbra csak annak második felében, az Egyesült-Államokban csak a 80-as években kezdett szervesen beléilleszkedni a többi disciplina közé. Ugyanilyen későn ment végbe anyagának didaktikai feldolgozása is és a történeti oktatás módszere ma sem mondható kialakultnak.

Mi, ifjabb nemzedék, bizonyára fokozott mértékben érezzük ezeket a nehézségeket. A tárgy fejlődésének hullámai összecsapnak a magunk lelke forrongásának rezgéseivel és azt hiszem, nem volna kölcsönös tanulság nélkül, nem lenne haszon nélkül való a történet-tanítás tudatos alakítása érdekében, ha számot adnánk arról, hogy milyen kétségeink merültek fel és hogy miképen igyekeztünk azokat megoldani.

Háromféle dolgot szoktunk keresni a históriában, tudományban, tanításban egyaránt.

Keresünk benne mindenekelőtt az emberre és emberi közösségekre vonatkozó tapasztalatokat. Tapasztalatokat, amelyek lélektani, politikai, erkölcsi érdeklődésünket táplálják, együttérzésünket és ítéletünket gyakorolják. Az, amit a história ebben az értelemben nyújt, még semmiképen sem sajátosan történeti tartalom. Ez értelemben ugyanolyan módon szolgálja lelkiéletünket, mint saját korunk jelenségei, amelynek tapasztalatait ki akarjuk bővíteni a múltak tárházából.

A második dolog, amit a történelemben keresünk, már annak legsajátosabb terrénumáról való. Ez az, amit az élő hagyomány tudatosításának, egyúttal bírálatának nevezhetek.

Az első napon, amelyen a kis gyermek a mutogatás, a primitív hangutánzás közlési módját meghaladja, amelyen a beszéd lesz közlése és megértése eszközévé, azon a napon indul meg az élő hagyomány, az évezredek kulturörökség észrevétlen, öntudatlan magabafogadása.

Vannak, akik hangosan hirdetik, hogy ez az élő hagyomány, amelyet nemzedék nemzedéknek átad, átalakítva a maga változó, fejlődő törekvései, érzései, szempontjai szerint — hogy ez az élő tradíció igen jól elvégzi a maga munkáját és egyáltalában nem szorul a történeti kutatás és oktatás mesterséges felderítő és visszaidéző működésére. Sőt zavartalanabban és gyümölcsözőbben hordozza a múltak leszűrődött eredményét, ha nem terhelik meg elmúlt világok exkrementumaival és mumiák felélesztgetésével.

Ez a gondolatmenet — amennyiben egyáltalában tudománnyal van kapcsolatban — természettudományi analogiák többé-kevésbé tudatos átvitelén alapul. Valamint fizikai szervezetünk élete magában hordja a letűnt nemzedékek evolúciójának tökéletes rezultátumát,

azonképen — úgy gondolják — az ember szelleme és a társadalom közléte is magában foglalja fejlődése eredményét, és annak történeti felderítése, itt is mint a természet világában csak a megismerés, a kontempláció, nem az élet és a gyakorlat érdekeit szolgálja.

A különbség a két evolúció között mindössze is annyi, hogy a történeti trádálás nem fizikai átöröklés útján történik, hanem, ha csak eltekintünk a történeti hagyománynak azon elemeitől, amelyek megjelenének egy olyan kortársunk életében, akit a véletlen csecsemőkorában XX. századi kultúragyvelejével együtt egy hererosátor szellemkörébe csempészne — ha, mondom eltekintünk az átöröklött hagyománynak ezen elemeitől, trádálásának útja a közlés, a szellemi élet. Amely nem a dolgot trádálja hanem annak szubjektív tükrözését, tehát tévedéseket, tehát mythosokat, tehát hazugságokat is, amelyeket felderítenünk, helyreigazítanunk, megbírálnunk, tudatosítanunk kell. Csak ezzel közelítheti meg a szellemi tradíció, hogy oly exakt eredménye legyen az elmúlt fejlődésnek, mint a fizikai. Ezért tette történetivé a 19. század tudatosodó szelleme a társadalmi jelenségek minden köre tudományának módszerét. Ezért kell történeti műveltséggel bírni minden állampolgárnak is, aki a társadalom élő hagyományai közt közremunkálni lesz, hivatva.

Szóltam az egyesre és a közösségekre vonatkozó tapasztalatokról, amelyek együttérzésünket és judiciumunkat táplálják, szóltam az élő kulturahagyomány történeti tudatosításáról. A harmadik szempont, amelyre a francia forradalom jelenségeinek tárgyalásában is tekintettel leszek, az, amelyet hol művelődéstörténetinek, hol műveltség-tudományinak neveztek, de mondták joggal társadalom-tudományinak is.

Ezen a szemponton itt nem értek egyebet, csak azt, hogy a társadalmi vagy történeti jelenségeknek — a kettő velejében azonos — semmiféle körét, legyen az akár politikai, akár gazdasági, akár irodalmi, nem érthetem meg elszigetelten, magában, hanem egyrészt szerves összefüggésében a jelenségek egyéb köreivel, másrészt sohasem úgy, mint egy álló, merev valamit, hanem csakis mint egy folytonosan változóban, alakulóban, fejlődőben levő jelenségsornak mozzanatát — hogy egy a lélektan köréből helyesen átvett kifejezéssel éljek én is: — *aktuális* mozzanatát.

Nem szorul bővebb fejtegetésre, hogy a történettanítás egymaga nem tehet eleget ennek a harmadik szempontnak, nem veheti magára az egymással szervesen és elválaszthatatlanul egybefonódott gazdasági, politikai, irodalmi, művészeti, vallási alakulások nevelő feldolgozásának egész terhét. A szellemi élet alkotásait, az egyén belső világát a nyelvi és irodalmi tanítás, a vallási és művészettörténeti okta-

tás idézi fel.* A gazdasági, a technikai munkásság megjelenítése a természeti, a matematikai disciplinák körébe vág. Úgy hogy ama társadalomtudományi szempont komoly megvalósítása csak úgy érhető el, ha a különböző tantárgyak szervesen összeilleszkednek a koncepció régen hangoztatott elve szerint a história, mint középponti és összefoglaló eszmekör alapján. Ez a törekvés a német pedagógiai iskola alapvető kísérlete óta nem némulhat el.

De ha már megvalósult volna is ez a törekvés, a történeti oktatás még akkor sem szabadulna fel ama feladat alól, hogy ezeket a más disciplinákban feldolgozott jelenségköröket maga is szóvá ne tegye annyira, amennyire nélkülözhetetlen, hogy ekként elvégezhesse a maga legfőbb feladatát: a közösséget szervező intézmények megértetését és hogy azokat a különböző jelenségköröket, konkrét eleven egésszé alkossa össze. Annál inkább kell azokat még behatóan is tárgyalnia ma, amikor a többi disciplina közremunkálására csak nagyon csekély mértékben számíthat.

Mindhárom szempont érdekében, tehát mind az egyénre s a közösségre vonatkozó tapasztalatok, az együttérzés és judicium gyakorlása, mind az élő történeti hagyomány tudatosítása, mind a jelenségek szerves összefüggésének és aktualitásának éreztetése szempontjából főtökintettel arra leszek, hogy hol van alkalom történeti jelenségek összevetésére, összehasonlítására. Abban látom tárgyunk didaktikai feldolgozását, hogy nem véletlenül és ötletszerűleg, hanem állandóan és rendszeresen, leglényegesebb feladataként társítsuk különböző közösségek, különböző korok analog alakulásait; megállapítsuk hasonlóságokat és eltéréseiket. Ezzel vélem elérhetőnek, hogy ne elszigetelt és feldolgozatlan, hanem társított és rögzített, tipikus társadalmi ismereteket sajátíttassunk el és hogy bizonyos gyakorlati készséget fejlesszünk, legalább készítsünk élő, társadalmi jelenségek óvatos és körültekintő történeti megítélésére, állampolgári műveltségünk alapjául.

A nagy francia forradalom 10 esztendősi időszakát akarom itt ezen szempontokból áttekinteni. 1789-től 1799-ig, a rendigyűlést megelőző állapotoktól Napoleon konzulátusáig, amely alatt újra állandóbb alapokra kezdett helyezkedni a francia társadalom belső rendje.

II.

Azon állapotok megjelenítésben, amelyeket a forradalom összehúzott, különösen érvényesülnie kell és különösen van alkalma érvényesülni annak a szempontnak, amelyet társadalomtudományinak

* V. ö. Kármán: Adalékok a gimnáziumi okt. elméletéhez. 1898. 96. l.

nevezhetni a szónak abban a szerény értelmében, hogy éreztetnünk kell a társadalmi jelenségek különböző köreinek szerves összefüggését és kölcsönhatását; és hogy meg kell értenünk őket mint fejlődésüknek aktuális mozzanatát.

A francia tankönyvírók,¹ akiknek sok hely és idő áll a rendelkezésükre — a lenn megjelölt osztályokban egy egész évet szánhatnak az 1789 utáni — illetőleg 1715—1815 közé eső kor tárgyalására — ők, mondom, igen behatóan rajzolják meg a képét az udvar, a kormányzat, a társadalmi tagoltság, a jogszolgáltatás és a gazdasági élet viszonyainak. Egymás mellé helyezésük kellőképpen érezteti szerves összefüggésüket és kölcsönhatásukat.

Tárgyalásuk ellen a kitűzött szempontok tekintetében mégis két kifogást kell tennem. Természetesebbnek és a társadalom szerkezetének megfelelőbbnek vélném azt is, ha alulról haladnának felfelé, alsóbb szükségletekből magasabbakhoz. Ha a gazdasági élet jelenségeit tárgyalnák előbb, azután a jogiakat és politikaiakat és ha legalább röviden szóba kerülnének ebben az összefüggésben is az irodalmi és tudományos áramlatok, amelyek már a felvilágosodott abszolutizmus koránál tették megbeszélés tárgyát. De nem erre helyezek itt súlyt.

A francia tankönyvek részletes tárgyalása valósággal ontja a számadatokat az ország állapotának éles megvilágítására. De azok értékét lerontja történettanításunk legfőbb fogyatkozása: az adatok elszigeteltsége, társításának, összevetésének hiánya. Hogy a munkabér Párisban egy-két frank, vidéken 10 sous, hogy egy átlagos parasztcsaládnak adói levonása után 30 livre-je marad egy évi háztartására, az minden nyomorfestésnél maradandóbb történeti ismeret, de csak akkor, ha mellé van helyezve a pénz vásárló erejének mértéke és a megfelelő néposztályok helyzete ugyanazon kor más közösségeiben, vagy más korok hasonló válságai között.

«Troyesban a kenyér fontja négy sousba kerül, azaz mai érték szerint nyolc-ba» — írja Taine Young feljegyzései alapján² — «és a foglalkozás nélküli munkások tömegesen jelentkeznek az inséges munkák végzésére, bár ezeknél naponként csak 12 soust kapnak.»

Taine felnőttek számára ír; nyilvánvaló, hogy a felnőtt is meg-

¹ L. Ch. Seignobos: La période contemporaine depuis 1789. Classe de 3-ème A, B 1905. — Seignobos-Métin: Histoire Moderne 1715—1815 Classe de 1-ère A, B, C, D 1906. R. — Jalliffier: Histoire contemporaine de 1789 à nos jours. Classe de Philosophie et de Première moderne 1904.

² A jelenkori Franciaország alapjai. Ford. Toldy László. Bpest 1881. III. k. 10.

kivánhatja, hogy ne maga legyen kénytelen kiböngészni a történetíró adatainak megértéséhez szükséges összehasonlító ismereteket. Annál kevésbbé lehet el nélkülök a középiskolai diák. Ha tudni fogja, hogy a munkások tódulnak olyan napi kereset után, amelyből körülbelül 1½ kiló kenyeret tudnak vásárolni, akkor az adatnak lesz valami képen rögzíthető értelme. Az egyéb közösségekkel és korokkal való összevetést már aztán nem a tankönyv feladata elvégezni, hanem a feldolgozó tanításé. Épen ebben látom tárgyunk didaktikai kiépülésének szükségképeni irányát.

Ilyen rögzíthető és összevethető adatok még ebben az esetben, hogy pl. a két kiváltságos rend a 25 milliónyi lakosságnak mintegy 2—3%-át tette,¹ míg ellenben nálunk Magyarországon vagy Lengyelországban a nemességnek egészen más a számaránya és épen ezért a helyzete is. Hogy a francia lakosságnak az a 2—3%-a a francia földnek $\frac{2}{3}$ vagy $\frac{3}{4}$ részét mondhatta birtokának;² hogy az udvar költségei az ország jövedelmének $\frac{1}{10}$ -ét nyelték el,³ stb.

De még az adatok feldolgozatlanságánál is súlyosabb fogyatkozásnak látszik az, hogy e visszaélésekkel és anomaliákkal terhes be rendezések tárgyalásánál, nem utalnak azok eredeti funkcióira. Megint csak az összevetés érheti el, hogy ezek az állapotok ne úgy tűnjenek fel, mint a feudális társadalom merev, állandó képe, hanem úgy mint alakulásának hullámzatos aktuálítása.

Jalliffier megteszi a földesúri jogokra vonatkozólag. E jogok, mondja, a középkorban valódi adók voltak, joggal jártak a földesúrnak, aki egymaga vállalta el vazallusai megvédését, a jogszolgáltatást, a közigazgatás teendőit . . . Most a királyi hatalom teljesítette az összes közigazgatásokat és rengeteg összegeket követelt értettük.⁴ Már az abszolút királyságra és az egyházra vonatkozólag nem érvényesíti ezt az egyedül tanulságos és objektív történeti eljárást. Egy magyar tankönyvünk szabatosan kiemeli az egyháznak, a nemességnek is egykori funkcióját, az abszolút királyságról már az is csak jelen bűneit sorolja fel.⁵ Harding amerikai könyve (melynek beosztása sok tekintetben mintaszerű) legalább az illető fejezet után kitűzött kidolgozandó témák közé veszi fel a kiváltságos rendek helyzetének eredeti alapjaival való összevetést.⁶

¹ Jalliffier, 15. l.

² Métin, 303. l.

³ Jalliffier, 6. l.

⁴ 17. l.

⁵ Vargha O, Újkor, 93—4. l.

⁶ 457. l.

Épen ebben az összevetésben rejlik a forradalom előtti állapotok megbeszélésének legfőbb történeti tanulsága, a forradalom objektív megokolása. Csak ezáltal kerülhetjük el, hogy a kiváltságos rendek helyzetét és a régi rend visszaéléseit úgy tekintsük, mint a kortársak: politizáló és történetietlen szemmel. Nem az a feladatunk, hogy a «kiváltságos osztályok szívtelen önzéséről» beszéljünk, mint az amerikai Myers, nem az a feladatunk, hogy pelyhetlen vagy pelyhesállú ifjak erkölcsi felháborodásának erejét kitöltsük az udvar és maitresse-ei korrupcióján, vagy a papság világiasságán. Ezt tekintheti kötelességének a nagyközönség számára író történész, ha hivatottságot érez a történeti köztudat erkölcsi ítéletének irányítására, de nem a középiskolai tanár. Valamint természetesen azt sem, hogy, mint némelyik tankönyvíró teszi,¹ oldalszámra halmozza a megbélyegző kifejezéseket a párisi jakobinus csőcselékre. Arra a csőcselékre, amely pedig nemcsak gyűlölni és gyilkolni tudott, hanem tudott zsold nélkül és rongyosan és éhesen és szemhunyorítás nélkül meghalni is a hazáért és kivívott szabadságáért.

Nem egyesek vagy osztályok elítélésében állhat a kérdéses állapotok ethikai feldolgozása, hanem abban, hogy összevetjük a kiváltságos rendek funkcióit a középkorban, amikor általuk helyzetüket nyerték és a 18. században, midőn a törvény szerint fennálló társadalmi rend még mindig ama régi funkcióknak felelt meg, míg ellenben a reális strukturákban azokat már más faktorok vagy más faktorok is teljesítették. Ez az, amit ezen a helyen — persze nem az osztály előtt a társadalmi szerkezet *irrealizálódásának* nevezhetek. Amit így fejezett ki egy nagy angol történetbölcse: «Minden emberben élt annak valamely homályos megérzése, hogy az ő helyzete akár mint elnyomó, akár mint elnyomotté hazug, mindenkiben ott fészkelődött valami maró izgalom, amely a támadás vagy a védekezés nyughatatlanságával töltötte el.»²

Nem az, hogy kik a felelősek, aminek megítélése mindig kokázatos és mindig könnyelmű ítélkezésre csábíthat, hanem maga az a tény domborodjék ki, hogy a francia társadalom, miután nem sikerült a nemzet törvényes szerkezetét békésen alkalmazni hozzá az anyagi és szellemi élet megváltozott realitásához, felidézte a legörvényesebb társadalmi hadiállapotot, amellyel a históriában találkozunk.

III.

Az alkotmányozó nemzetgyűlés két és fél esztendei működése az egész tízéves időszaknak rögzíthető, társítható, kidolgozható

¹ A legpéldászerűbben tán Bumüller.

² Carlyle: The french revolution, 60. l.

tanulásokban leggazdagabb szakasza. Szóvá akarom tenni itt öt pontnak a tárgyalását: a nemzetgyűlés összealkotását, a híres labdaházi esküt, a kiváltságok eltörlését augusztus 4-ének mámoros éjjeli gyűlésén; az emberjogokét és a Constituante magatartását az egyházzal szemben.

A történelem során elénk kerülő törvényhozó gyűlések és képviselőtestületek összealkotása a legtanulmányosabban társítható és összevethető politikai mozzanatok közül való. Meg sem érthető semmiféle ilyen testület működése, ha nem tudjuk, hogy milyen néperők törekvései szólalnak meg benne. Egyik tankönyvünk mintaszerűen tárgyalja az angol parlament összealkotását a 19. század harmincas éveinek nagy reformmozgalma alkalmával,¹ szintűgy megemlíti a juliusi forradalommal kapcsolatban, hogy «a mintegy 25 milliót számláló francia nemzetből csak mintegy 110,000 ember volt választó és választható». Az 1789-i nemzetgyűlésre nézve sem érhetjük be azzal, hogy a harmadik rend Necker miniszter jóvoltából egymaga küldhetett annyi követet, amennyit a papság és a nemeség — amely a lakosságnak 3%-át tette — összesen. A harmadik rend minden» — mondta a Sieyès abbé híres röpirata. De nekünk mégis tanácsos közelebről meghatározni, hogy micsoda? Fixírozunk kell azt a tényt, hogy a feudális Franciaország abszolút királysága összehívta a harmadik rend képviselőit kétfokú választás alapján, amelyben részt vehetett minden 25 éves adófizető polgár és paraszt.² Nem félt ettől a meglepően széles választási alaptól mert bízott abban, hogy akkor kergeti haza a követeket, amikor szükségesnek látja. A kor műveltségi és gazdasági állapotának volt következése, hogy a harmadik rend követői mégis kizárólag a jobb módú városi polgárságból kerültek ki, mint az egész nem kiváltságos nép bizalmának letéteményesei.

Az alkotmányozó gyűlés első nagy konfliktusa tudvalevőleg a körül forgott, hogy a három rend egyetlen testületet alkosson és fejenként szavazzon-e, vagy pedig külön-külön tanácskozzék és rendenként szavazzon, mint 1614-ig volt szabály. E konfliktus során történt, hogy a tanácskozó termükből kizárt polgári követek a versaillesi labdaházban megesküdték, hogy nem oszlanak szét, míg az országnak alkotmányt nem adtak. Esküjüket és egy hiányán valamennyiök aláírásával megerősített nyilatkozatukat megpecsételte az az üzenet, amellyel Mirabeau kergette vissza urához De Brézé udvarmestert.

¹ Mika S., Világtört. III. k. 132., u. o. 153. l.

² Jalliffier 23; Métin 310. l. v. ö. Aulard: Hist. politique de la révolution française, 30. l.

«A nép akaratából vagyunk itt; csak a bajonettek ereje elől tágítunk.» Seignobosnál és Métinnél külön-külön találjuk meg a határozat szabatos jellemzésének azt a két mozzanatát, amelyeket rögzíteni kell. «Ez eskü által . . . a nemzetgyűlés fellázadt a király ellen, mert ennek joga volt azt feloszlatni. Ez volt a forradalom első aktsusa.»¹ «Proklamálták a népszuverénitás forradalmi elvét.»² A határozatnál valóban két társításra alkalmas társadalmi fogalmat emelhetünk ki. Az egyik a *törvényességé*. Ennek terét elhagyja az alkotmányért folyó küzdelem nem július 14-én, mikor fegyveresen megrohanja a Bastillet, hanem június 20-án, mikor megtagadja a királytól a feloszlatás jogát. Itt magyar földön, ahol a törvényesség megőrzéséről még a szabadságharc fegyverzúgása között sem akartak lemondani, nem lehet ezt hallgatással; mellőznünk, mikor a történelem folyamán elénk kerül.

De megnyilatkozik a határozatban a népszuverénitás elvére támaszkodva a hatalmak elválasztásának követelménye is. A Cahiersknak jelentékeny része hangoztatta, hogy a végrehajtó hatalomnak ne legyen joga feloszlatni a törvényhozást. És Mirabeau a nagy pillanat izgalmában a lángelmék szabatosságával fejezte ki maguktartásának mindkét elemét. A nép akaratából vagyunk itt — nem vagyunk feloszthatók; és csak a bajonettek elől tágítunk — el vagyunk tökévelve, hogy feloszthatatlanságunk követelését nem tesszük függővé a te törvényes befolyásodtól. S itt össze kell vetnünk a efontosabb alkotmánytypusok rendelkezéseit a feloszlatás jogát illetőleg. Hasznát vehetjük majd az 1848-iki és 1867-iki törvények közjogának megismertetésénél is.

Augusztus 4-énél, a két rend kiváltságainak eltörlése mellett feltétlenül megemlítendőnek vélem a tartományok kiváltságainak megsemmisítését is. Ugyanaz az egységesen hömpölygő modern anyagi és szellemi forgalom zúzta össze a tartományok határain álló jogi és gazdasági sorompókat és forrasztotta azokat egy osztatlan országgá, amely a rendi korlátok átlépésével egy egységes nemzet polgáiraivá tendált avatni minden franciát.

Még fontosabb az összevető társítás érdekében annak a szóvátétele, hogy a kiváltságos rendek mennyiben biztosítottak maguknak kártérítést a jövedelmük jelentékeny részének forrását tevő jogok megsemmisüléséért? A feudális jogok feláldozása valósággal beszámíthatatlan hevületben történt. «Valóban, ez rávall a mi franciáinkra,» mondotta Mirabeau, aki az ülésen nem volt jelen; «egy teljes hó-

¹ I. m., 18. l.

² Métin, 314. l.

napig vitáznak szavakon és *egy éjjel* felforgatják a királyság egész régi rendjét.»¹ A nemzetgyűlés mindazonáltal bizottságra bízta a tartozások megszüntetésének módozatát és nevezetes megszorítással élt, amelyet csak a legislative és a konvenció rendelkezései tettek azután illuzóriusakká.² Eredményében tehát megváltás nélkül vesztettek el a feudális jogok birtokosai mintegy 123 milliónyi jövedelmet, 2½ milliárdnyi tőkét,³ ami egy részükre nézve existenciájuk megsemmisülését jelentette.

Az emberjogok felsorolására csak a francia tankönyvek tág keretei engednek teret. Mégis felsorolja őket egy hazai könyvünk is, sőt hat sorban megformulazza a feleletet arra a kérdésre: melyek a szabadelvű eszmék? És jegyzetben ajánlja, hogy tanultassuk meg e sorokat könyv nélkül és folyton gyakoroltassuk.⁴ Mégis kimarad a felsorolásból egy igen nevezetes és jellemző emberjog: a *tulajdon joga*. Az ember természetes és elvülhetetlen jogai a szabadság, a tulajdon, a biztonság és az ellenállás az elnyomással szemben,» mondja a jogok kinyilatkoztatásának második cikke.

Tanításunk keretei közt csak egy jó történeti olvasókönyv vállalhatja azt a feladatot, hogy társadalmi alapelvek ilyen történeti nevezetességű megformulásait esetleg társítva és egymásmellé helyezve megösmertesse.

Athén történetének tárgyalásánál elolvastattam a fiúkkal a polgári egyenlőség elvének első klasszikus megfogalmazását a Perikles halotti beszédéből.

«... A törvények a magánéletben mindenkinek egyenlő jogot biztosítanak,» mondja Perikles elesett honfitársai holttetemei fölött; «abban a tekintetben pedig, hogy ki milyen méltóságra jusson, nem az a rang döntő, a melyet bizonyos származás ad néki, hanem az az elismerés, amelyet érdemeivel szerzett meg. A legszegényebb polgárt sem gátolhatja meg alacsony társadalmi helyzete, hacsak van képessége az államnak javára lenni, hogy tiszteletben, méltóságban részesüljön!»⁵

Csekélyebb történeti jelentősége van a Cicero formulázásának, «De re publica»-jának 32. fejezetében. «Si... pecunias æquari non placet, si ingenia omnium paria esse non possunt, iura certe paria debent esse eorum inter se qui sunt cives in eadem re publica. Quid est enim civitas, nisi iuris societas?»

¹ Cambridge Modern History, VIII. k. 181. l.

² Métin, 320., v. ö. Cambr. Mod. H., VIII. 720. l.

³ Taine, i. m., II. 246. l.

⁴ Vargha O., III. k. 160. l.

⁵ Thukydides II. kv. 37. fej.

Róma filozófus-császára, Marcus Aurelius Önvallomásában hálá-
san emlékezik meg egyik rokonáról. «Ő általa lett arról fogalmam,»
úgymond, «hogy mi egy szabad állam, amelyben tökéletes jogegyen-
lőség van mindenki számára különbség nélkül, és ahol semmit sem
tartanak nagyobb becsületben, mint a polgárok szabadságát.»¹

Az 1789-iki nyilatkozat így szól: «Minden polgár egyenlő lévén
a törvény előtt, egyenlően juthatnak minden méltóságra, polcra, köz-
hivatalra, képességük szerint, és csak erényeik és tehetségeik tehet-
nek köztük különbséget.»

Ami végül illeti az alkotmányozó gyűlés magatartását a vallási
és egyházi kérdésekkel szemben, itt, úgy gondolom, rögzíteni kell két,
egymással ellentétes mozzanatot. Egyik az, hogy proklamálta azt az
elvet, amelyet az Oceán tulsó partján 142 esztendővel azelőtt először
igtagott törvénykönyvbe Rhode Island: hogy a vallásos meggyőződés
szabad és hogy a felekezetek egyenlők az állam előtt. De míg Rogers
William a lelkiismeret szabadságának értelmében teret engedett «a
szabad államban a szabad egyháznak», addig az alkotmányozó gyűlés
belényült a vallásos élet belső szervezetébe, megalkotta az egyház pol-
gári alkotmányát és ezzel beléütközött a lakosság jelentékeny részé-
nek lelkiismereti meggyőződésébe. A legeklatánsabban megnyilvánult
ez magának XVI. Lajosnak az esetében, akit megakadályoztak abban,
hogy saját «réfractaire» papjánál vegye a kommuniót, ami a király
menekülési kísérletének is utolsó indítékául szolgált. Aulard mondja,
tehát olyan történetíró, aki a forradalom hagyományainak lelkes híve,
hogy XVI. Lajos talán hozzátörődött volna királyi hatalmának átalakí-
tásához és a forradalomhoz, ha ez a forradalom ellentétbe nem ju-
tott volna azzal, amit ő keresztényi kötelességének hitt. «Lelki-
furdalásai» — mert hiszen egy hónapi vívódás után szentesít-
tette az egyház polgári alkotmányát — «végsőképpen a forradalom ellen-
ségévé tették, és attól fogva keresztényi kötelességét vélte teljesíteni,
ha cselszövéssel küzd ellene, miután nyíltan nem mert vagy nem
birt vele megküzdeni!»² Ugyanez állott a papság kétharmadára, amely a
követelt esküt megtagadta és mindazokra, akik őket az ellenforradalomba
követték. S itt a középiskolában megint nem az a fontos, hogy a
nemzetgyűlés rendszabályait politikai vagy művelődési szempontból
értékeljük, hanem az, hogy kidomborodjék a két társításra alkalmas
irányzat: az egyik biztosítja a hitélet szabadságát nemcsak más egy-
házak támadásai ellen, hanem az állammal szemben is; a másik
valamennyi felekezetet egyenlő elbánással az államhatalom körébe
igyekszik bevonni.

Dr. GÖRÖG IMRE.

¹ I. kv. 14. fej. — ² I. m. 116 l.